

KÜLKERESKEDELEM ÉS KÜLPOLITIKA AZ ARCHAIKUS HELLASZBAN

1.

Az alkalmi árucserét meghaladó, rendszeres és tömegmértű, többé-kevésbé állandó útvonalakon haladó távolsági kereskedelem gyökerei az ókori Kelet despotikus jellegű monarchiáinak koráig nyúlnak vissza.¹ Ennek a kereskedelemnek jellegét (amennyiben ez a kérdéskör bennünket a hellén kereskedelem előzményeként foglalkoztat, ezen belül elsősorban a „klasszikus” Közel-Kelet társadalmi és államai érdemelnek figyelmet) részben földrajzi és természeti adottságaik, részben társadalmuk és államaik szerkezete határozta meg. A döntő jelentőségű útvonalak itt az i.e. 3–2. évezredben elsősorban az élelemtermelő alluviális síkságok és a nemesfémekben, ércekben gazdag hegyvidékek között húzódtak.² A legkorábbi most ismert írásos feljegyzések az i.e. 3. évezred közepéből Sumer királyainak a fémekben gazdag Aratta ország uralkodóival folytatott árucseréjéről – vagy az akkori hivatalos terminológia szerint – ajándékok cseréjéről tesznek tanúságot;³ ugyanilyen „ajándékcsereéről” szól azonban az egyiptomi XVIII. dinasztia királyainak a babilóni uralkodókkal folytatott levelezése is.⁴ Ezen a szinten tehát az államközi árucseréje vagy mindkét részről tömegszükségleti cikkekre vonatkozik – tipikusan: ércek, fémek nyers vagy feldolgozott állapotban élelem ellenében –, vagy *legalább* az egyik fél szállít közszükségleti cikket fényűzési cikkek fejében. Adataink felettébb ritkán szólnak olyan kereskedelemről, amely mindkét irányban luxuscikkekre korlátozódott volna.⁵ Az ókori Kelet távolsági kereskedelme továbbá elsősorban királyok, uralkodók

¹ Általános áttekintést ad: *F. M. Heichelheim*: An Ancient economic History, Leiden 1958, 116 skk.; újabban: *P. Garelli* (szerk.): Palais et Royauté, Paris 1974, főként *M. Liverani* tanulmánya 329 skk.; vö. továbbá: *E. Lipinsky* (szerk.): State and Temple Economy in the Ancient Near East, Leuven 1979; (2 köt.); *C. Zaccagnini*: La circolazione dei beni, in: *S. Moscati* (szerk.): L'Alba della Civiltà . . . nel Vicino Oriente Antico, Torino 1976, II. 516 skk.

² *Heichelheim*, i. m. 128 skk.; uo. 437. 26. j.

³ *C. Zaccagnini*: Lo scambio dei doni nel Vicino Oriente, Roma 1973; mint általános jelenségről vö. *Polányi K.*: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet, Bp. 1976, 367; *M. Mauss*: Le don, Paris 1953

⁴ *W. Helck*: Wirtschaftsgesch. des Alten Aegypten, Hb. der Orientalistik I. I. 5., Leiden 1975, 259 skk.; a Tell el-Amarna levelezést kiadta *S. A. Knudtzon*, egyes levelek magy. ford.: Komoróczy Géza, Ókori Keleti Történeti Chrestomathia 158 skk.

⁵ Vö. a luxus-, státus-, és presztizsjavak cseréjéhez: *G. Dalton* in: Ancient Civilization and Trade, ed. *J. Sabloff*, *C. C. Lamberg-Karlowsky*, Univ. of New Mexico 1975, 110 skk.; *Polányi K.* uo. 135 skk.; *S. Morenz*: Prestigewirtschaft im Alten Aegypten, Sb. Bayerische Ak. d. Wiss. Phil.–Hist. Kl. 1969 : 4.

által bonyolódott: mivel az ókori Közel-Kelet társadalmában az „állami szektor”⁶ képviselői a termelés szervezésében való részvételük alapján rendelkeznek a többlettermék akkumulációjának lehetőségével, az általuk akkumulált javak csere útján való értékesítésének monopóliuma is az ő kezükben volt.⁷ S ez nem csupán a primer szükségleteket szolgáló élelmi cikkekre vonatkozik, hanem az általuk ellenőrzött térség nyersanyagainak és készítményeinek széles skálájára: papirusz, fémek, bányakincsek, lovak stb. Ez a monopólium még a re-export kizárólagos jogát is magába foglalja, pl. importált nemesfémekből előállított tárgyak kivitele esetében.⁸ A tényleges lebonyolítás és szállítás vagy közvetlen királyi küldöttek, vagy a királyok szolgálatában álló kereskedők (Mezopotámiában a *tamkarok*) útján történt; ez utóbbiak a gyakorlatban, a királyi megbízások mellett vagy azoknak örve alatt, messzemenő és tendenciaszerűen növekvő önállósággal jártak el;⁹ az anatóliai Kanes városban tevékenykedő asszír kereskedők a fennmaradt írásbeli dokumentumok szerint már önálló vállalkozókként léptek fel.¹⁰

A *távolsági* és tömegszükségletet kielégítő, „állami kereskedelem” mellett egyes kereskedők által közvetített magánkereskedelem is működött főként egymással határos területek között. Az „állami” kereskedelem erősebb írásos dokumentáltsága miatt azonban az utóbbinak mind méretei, mind az előbbihez viszonyított arányai erősen vitatottak.

Az ókori Közel-Kelet *távolsági kereskedelmének* (amint ezt az Egyiptomból, Mezopotámiából, Mariból, Ugaritból stb. fennmaradt adatok tanúsítják)¹¹ ezek szerint a következő jellegzetes vonásait emelhetjük ki:

a) Általában tömegméretű és legalább az egyik fél részére közszükségleti (mindenesetre: egzisztenciális jelentőségűnek érzett) cikkekre terjed ki:

b) az ekvivalens szükségletek kölcsönös kielégítésére és (legalábbis a protokoll szerint) nem haszon szerzésére irányul; ezért ölthet tartósan ajándékformát.

c) állami (uralkodói) irányítás alatt állami közegek végzik, s ily értelemben szerves része az államok közötti viszonyoknak. Az előnyös kapcsolatot az államok közötti barátság,

⁶ Az Ókori Kelet gazdaságán belül az „állami szektor” fogalmához vö. *M. Djakonov*: Az ókori Közel-Kelet társadalmá, magy. ford., Bp., 1973, IV. fejt.

⁷ *H. Limet*: Le rôle du Palais... in: *E. Lipinsky* i. m. 235 skk.; *J. J. Jansa*: The Role of the Temple... uo. 505 skk. A sumer templomi tulajdon abszolútizációjával, egyeduralmának képzetével szemben fenntartásait hangoztatja *B. Foster*: The Sumerian Temple State, JESHO 24, 1981, 225 skk.

⁸ Vö. *J. D. Muhdy*: Copper and Tin. The Distribution of Mineral Resources... in the Bronze Age, New Haven 1973; *M. Heltzer*: The Metal trade of Ugarit and the Problems of Transportation of Commercial Goods, „Iraq” 39 : 2, 1977, 203 skk.; ua.: Royal Economy of Ancient Ugarit, in *E. Lipinsky* i. m. II. 459 skk.

⁹ A *tamkar* („factor”) jellegű kereskedelem másodlagos jellegét hangsúlyozza az állami/templomi kereskedelemmel szemben *Polányi K.* ACT 141; *S. C. Humphreys*: „History and Theory” 14, 1969, 195 l. és 103 j. A közvetlen, ill. közvetett módon állami és a magánjellegű kereskedelem, ill. gazdaság egymáshoz való viszonyáról ad kiegyensúlyozottságra törekvő képet *J. Sapin*: La géographie humaine de la Syrie-Palestine au IIe millénaire av. J.-Ch., JESHO 24, 1981, főként 25 skk. és 39. j.

¹⁰ *G. Eissen-J. Lewy*: Die altassyrischen Rechtsurkunden von Kül-Tepe, Mitt. der Vorderasiatischen Ges. 33, 1931; 35, 1935.

¹⁰ *a* *W. F. Leemans*: The Old-Babylonian Merchant, „Stud. et Doc. Hist. et Iur.” 3, 1950, 2 skk.; *J. Sapin* i. c. 38 skk., 43 skk.

¹¹ Vö. *W. Helck* i. m.; *A. L. Oppenheim*: Vue d'ensemble d'hist. économique de la Mésopotamie, in: *Polányi K.* (szerk.): Les systèmes économiques... (fr. ford.), Paris, 1975, 63 skk.; továbbá az *E. Lipinsky* által szerk. State and Temple Economy..., Leuven 1979 vonatkozó cikkeit.

ill. „a királyok közötti testvéri viszony” jeleként értékelik, az ilyen kapcsolatok megszakadását, volumenének csökkentését, előnytelen voltát, vagy a szállítás biztonsága feletti örködés elmulasztását a politikai kapcsolatok meglazulásának tüneteként tartják nyilván.¹² Ezen a szinten külkereskedelem és külpolitika szoros korrelációban van egymással.

2.

Amennyire a görög társadalmi fejlődés közvetlen elődjének tekinthető krétai „Minói” palotavárosokról és a legkorábbi stádiumot reprezentáló mykénéi típusú monarchiákról megbízható ismereteink vannak,¹³ ezeknek kereskedelme leginkább az imént vázlatosan ismertetett orientális modellhez igazodott. A knóssosi és más paloták komplexumához tartozó ipari műhelyek, az itt feltárt roppant méretű amphorák és réz-, ill. bronzkészletek, az igen nagy létszámú királyi tulajdonban lévő juhnyájakra vonatkozó írásos adatok legalább annyit bizonyítanak, hogy a sziget terményeinek (olaj, bor, gyapjú, ill. gyapjuszövet) külföldi értékesítése a királyi gazdaság kezében volt, és a palota életét jellemző luxus részben ebből a forrásból eredt.¹⁴ A krétai „thalassokratia” helyébe lépő és a Mediterráneum nagy részében az i. e. 15. sz. közepétől a 13. sz. első feléig uralkodó szerepet betöltő „mykénéi” kereskedelemnek kiterjedéséről, külső piacairól, a Kelet és Szicília-Délitalia egyes központjaival fennállott kapcsolatairól többet tudunk (leginkább ásatások révén), mint ezen kereskedelem szervezetről és politikai feltételeiről.¹⁵ Kerámiák eljutottak Ugaritba, Trójába és az egyiptomi Thébába, kereskedők Rhodosba és Milétosba, ahol feltehetőleg (bár a kérdés vitatott) többé-kevésbé állandó telepeket is létesítettek.¹⁶ A mykénéi típusú monarchiák leletanyagában pedig a krétaiakon kívül egyiptomi, föníciai, mezopotámiai eredetű dísz tárgyak kerültek elő.¹⁷ Az árucserre központjai alighanem a királyi udvarokban keresendőek: a Nestór palotájában, Pylosban előkerült lineáris B írású táblák adataiból következtetve, a fémbehozatal monopóliuma a királyi udvart illette.¹⁸ ez pedig a kivitel megfelelő központi irányítását is implikálja, s ez összhangban van az egyes központokban feltárt kincsek bőségének tényével is – bár az

¹²Vö. pl. ÓKTChr 161 l. Burreburjas kassu király leveleit Echnaton fáraóhoz (Amarna 9. és 10.).

¹³Vö. *K. Branigan*: The Foundation of Palatial Crete, London 1970, főként . . . *T. Hooker*: Mycenaean Greece, London 1980, főként 110 skk., 183 skk.; *J. Chadwick*: The Mycenaean World³, Cambridge, 1977, főként 135 skk.

¹⁴*J. T. Killen*: The Wool Industry of Crete in the Late Bronze Age, in: Annual . . . British School of Athens 59, 1964, 1 skk.

¹⁵Összefoglalóan: *F. H. Stubbings*: The Expansion of Mycenaean Civilization = CAH³ II. 2, 1975.; *H. B. Buchholz*–*V. Karagheorghiu*: Aegaeische Funde u. Kultureinflüsse . . . „Arch. Anz.” 27, 1974, 325 skk.; *F. Biancofiore*: Civiltà Micenea nell’Italia Meridionale, Roma 1967; *S. Bernabò Brea*: La Sicilia Preistorica, „Ampurias” 15/16, 1953, 137 skk.

¹⁶Az alkalmi kereskedés felől az állandó letelepülés felé vezető fejlődésről („frequentazione – insediamento”) vö. *E. Lepore* in: *R. Bianchi Bandinelli* (szerk.) Origine e sviluppo della città (a továbbiakban: OSC), Milano, 1977, I. 216 és 81 j.; vö. *Hegyí D.*: Az iónok Kisázsiaiban, Bp., 1981, 16 skk.; *V. G. Boruhovics*: Ahejci v Maloj Azii, VDI 1964 : 1, 91 skk.

¹⁷*J. Chadwick*: The Mycenaean World 156 skk. és irod.

¹⁸*K. Wundsam*: Die politische u. soziale Struktur i. d. mykenischen Residenzen, Wien 1968, 126.; *G. Pugliese Carratelli*: I, bronzieri di Pilo micenea, „Studi Class. e Orientali”, 12, 1963, 242 skk.

egy részletkérdések, mint ismeretes, homályosak és ennek megfelelően vitatottak is.¹⁹ Fogalmilag tisztázatlan az is, hogy a behozott értékek közül a fémeket, elsősorban a rezet, a feltehetőleg kivitt árucikkek közül a bort és olajat, netán a – Krétánál mindenképpen kisebb mennyiségű – gyapjút, ill. gyapjúszövetet – a közszükségleti avagy a fényűzési cikkek kategóriájához soroljuk-e; hogy a cserét gyakorlatban lebonyolító személyek viszonya miként alakult az udvarral – és végül, hogy a „behozatal”-ban miként aránylott egymáshoz a szervezett kölcsönös árucseré és a zsákmányolás, esetleg tengeri kalózkodás. Homéros – a trójai háború korába visszavetítve – úgy tudja, hogy királyi személyek sem vetették meg az alkalmi tengeri rablást és Odysseus, hogy saját tekintélyét növelje, egy krétai király kalózkodásra kényszerült fiának adja ki magát (Od. 14, 199 skk. 18.)

3.

A „homérosi” görögség tipikus külkereskedelmi partnere a föníciai, leginkább a sidóni „hajósnép” volt. Acháj részről vagy maguk a cserealappal rendelkező basileusok, vagy azok ügyeit intéző *préktér*-ek a csere partnerei. Önálló acháj kereskedőkről Homéros még nem tud, s ahol az *emporos* előfordul, a hajóra felvett, befogadott *utast* jelent csupán. Aligha járunk messze a valóságtól azzal a feltételezéssel, hogy a „sötét századok” gazdasági pangása utáni „geometrikus” kor ébredésének körülményei között egyfelől a még létező mykénéi hagyományok, másrészt azonban a föníciai kereskedelem modellje hatottak döntő módon a külkereskedelmi kapcsolatok szervezetének és bonyolításának módszereire.²⁰ Az Ugarit lehanyatlása (kb. 11. sz.) után előtérbe kerülő sidóni és tyrusi „föníciai” kereskedelemről a korábbi keleti időszakokhoz képest szegényesebb a forrásanyagunk, és ez is jórészt idegen eredetű – bibliai közléseknek (vö. főként Ezékiel 27. fejeleményes leírását a tyrusi kereskedelemről), ill. a homérosi eposzoknak köszönhető. A Földközi-tenger legnyugatibb partvidékével, Tartéssossal fennállott és sokoldalúan dokumentált kapcsolatok, a nagyarányú ezüstbehozatal tényei, az ehhez szükséges hajótér, a szállítmányok védelmének igényei és az útvonalat biztosító állomások, „emporion”-ok alapítása és fenntartása: mindez ennek a kereskedelemnek *állami* jellege mellett szól – legalábbis oly mértékben, hogy a föníciai városállamok érdekelték voltak e kereskedelem fenntartásában és lebonyolításának folyamatosságában, és ez az érdekkörükhöz tartozó térség népeivel, államaival való kapcsolatok jellegét is befolyásolta: állami „külpolitikai” érdek volt pl. az, hogy – amint az egybehangzó hagyomány közli – Karthago alapításakor az ott uralkodó „király” egyetértését adásvételi szerződéssel érték el.²¹ Ezékiel szövegezése is erőteljesen emeli ki az általa jellemzett kereskedelmi kapcsolatok „egyetemlegesen tyrusi” jellegét. A föníciai külkereskedelem irányításában tehát az állami vezetésnek

¹⁹ Vitatott kérdés, hogy a bronzmívesek (*chalkeusok*) csak a királyi palota, ill. templom számára, vagy idejük egy részében magánszemélyek részére is dolgoztak-e. A Jn. táblákon megnevezett kézművesek egy része kapott „*tarasija*” = talansija vö. talanton?) ellátmányt, mások nem. A bronzmívesek egy része a „Potnia istennő bronzmívese” címet viselte; mindez a kézművesek különféle csoportjainak meglétére enged következtetni.

²⁰ A. Mele, in: OSC I. 64 skk.; Ch. G. Starr: The Economic and Social Growth of Early Greece, N. Y. 1977, 56 skk.; W. S. Ward: The Role of the Phoenicians in the Interaction of Mediterranean Civilizations, Beyrouth, 1968, főként 97 skk.

²¹ Karthago alapítási mondájához: Justinus 43, 3–4.

(a királyoknak, a velük összefonódott papságnak, ill. később a „köztársasági” állam-szervezet vezetőinek) jelentős része, ha nem éppen döntő szerepe volt. Másrészt viszont a királyok hatalmának hanyatlása a 7. sz.-ban e hatalom „klasszikus” külkereskedelmi monopóliumának érvényesítését is korlátozta – ill. nagyobb lehetőséget adott egyes kereskedőcsoportok önálló ténykedésének. Homéros hősei, amennyiben föníciai kereskedőkkel érintkeznek, sohasem az állam képviselőivel, de nem is egyes kereskedőkkel, hanem mindig kereskedőcsoportokkal lépnek kapcsolatba, akik – úgy tűnik – közösen rendelkeznek a hajóval, annak rakományával és személyzetével.²

Ezek a föníciai kereskedők sokféle árucikket cserélnek. Az ősi keleti hagyományokat követő módon, főként basileusokkal szemben, az ajándékcserre látszatát keltik. Az az ezüstserleg, amelyet Achilleus a versenyfutás díjává kitűzött, sidóni kézművesek műve volt, föníciai kereskedők szállították át a tengeren, hogy Thoas királynak adják ajándékba; ő ezen a serlegen váltotta ki Priamos fiát, Lykaönt Achilleus rabságából -- így került az acháj héros tulajdonába (Il. 23, 740 skk.). A „dicső föníciaiak” (phoinikes agauoi) általában becsületesek; Odysseus egyik hazug önéletleírásában (Od. 13, 271 skk.) azt hangsúlyozza, hogy azok a föníciai hajósok, akiket ezért megfizetett, őt becsületesen Pylosba akarták eljuttatni, „nem akarták megkárosítani” (277), és „akaratuk ellenére”, vihar miatt kellett őt Ithakában kitenniük; de vannak becstelének is, akik az emberrablástól, rabszolgakereskedéstől sem riadnak vissza (vö. Odysseus elbeszélése, Od. 14, 287 skk.; Eumaios története uo. 15, 415 skk.).

Ezeket az adatokat egybevetve, a föníciai kereskedelem, amellyel a görögység a mykénéi kortól kezdve folyamatos kapcsolatban állt, kettős jellegű volt: „*állami jellegű*”, amennyiben nagy értékű árukat cseréltek egyes térségek vezetőivel, ill. „basileusokkal”; és *egyéni jellegű*, amennyiben egyes személyekkel léptek kapcsolatba. Az előbbi modellben még szerepet játszott az „ajándék”, mint pl. a lémnosi Thoasszal szemben – amelynek ellenszolgáltatása nem feltétlenül valamilyen ellenérték, hanem esetleg a biztonság nyújtása. Az egyének által lebonyolított árucseré viszont – és ez voltaképpen újdonság az ókori Kelet viszonyai között – bevallottan haszon, *kerdos* szerzését szolgálja.^{2 3} Az Odysseust szállító föníciaiak már a szívességek látszatát sem keltették, valamilyen bérért vették hajójukra – és partot érve, ugyancsak haszonnal akarták árujukat értékesíteni (adott alkalommal embert is rabolni).

4.

Azok a személyek azonban, akik a homérosi eposzok árucseréjét végzik, nem mindig idegenek, föníciaiak; lehetnek achájok is, és pedig basileusok, ill. azok megbízottai. Iasón fia, Eunéos, a lémnosiak ura, a két Atreidésnek 1000 mérték bort adott (*dóken*), alighanem „csereajándék” formájában, és azért az achájoktól rezet, vasat, bőrt,

^{2 2} Vö. Ilias 23, 744: a szóban forgó serleget „föníciai emberek” szállították a tengeren; Od. 13, 272 skk.; *A. Mele: Il. commercio Greco arcaico*, Napoli, 1979. 87 skk. Viszont egy kereskedő rendelkezik a hajóval és árujával Od. 14, 288 skk. elbeszélésében.

^{2 3} Vö. pl. Od. 13, 272: *ἑλλισάμν καὶ σφιν μενοείκεα λήϊα δῶκα . . .* uo. 15, 429: *. . . ὀδ' ἄξων ὦνον ἔδωκεν*; uo. 452: *μύριον ὦνον . . .* vö. még 445 és 452 sorokat, ahol ugyancsak „méltányos ár”-ról van szó. Ezzel szemben a „sidóni király” Menelaosnak a serleget ajándékba adta, Od. 4, 612 és 15, 113.

állatot és rabszolgát kapott (Il. 2, 467.). A taphiosok királya, Mentés, akinek alakjába Athéné rejtőzött, vasat cserélt rézre (Od. I. 184). Iasón és Mentés: basileusok, de nem vetik meg a kereskedést, aminthogy Homéros héroszainak értékrendjében az anyagi javak nyíltan és leplezetlenül magas fokon álltak.²⁴ Plutarchos Solón-életrajzában már szükségesnek tartja felsorolni néhány „királyi kereskedő” nevét, annak igazolására, hogy a kódrida Solón, kereskedést folytatván, nem viselkedett státusához méltatlanul (Solón 2, 6). De a Homéros által említett közvetlen királyi cserék (ill. burkolt cserét involváló ajándékok) még alkalmiak. Az állandó jellegű árucserét az ő megbízásukból *préktérek*, hivatásos személyek végzik, akiknek ezen tevékenysége, a *préxis*, fő megélhetési forrásuk,²⁵ A homérosi *oikos* urai voltaképpen nem is járhattak volna el másként. Az árucseré tárgyai leginkább a birtok terményei: elsősorban a (nagyértékűnek tartott) bor, és a sokkal csekélyebb értékű gabona (Melanthios abban bíz, hogy ha Odysseust eladja rabszolgának, érte rengeteg élelmet, gabonát kap – Od. 17, 250 –). Ezért cserébe aranyat, más fémeket, fegyvert, ékszer, egyéb fényűzési tárgyakat, állatot és – nem csekély számban – rabszolgát vártak.²⁶ A homérosi világnak, „Odysseus világának” távolsági, tengeri árucseréje tehát a költő ábrázolásában nem periférikus jelenség, sem mennyiségét, sem a szükségletek kielégítésében betöltött szerepét, sem a cserében résztvevő, ill. abban érdekelt személyek társadalmi státusát tekintve. A kyklópsok végletes elmaradottságát többek között azzal indokolja a költő, hogy oda nem járnak idegenek hajói (nyilván árucseré végett), míg a civilizált phaiakokra éppen a fejlett árucseré és hajózás jellemző (Od. 6, 700 skk.; 9, 125 skk.).

5.

A homérosi eposzokban vázolt képet lényegileg hitelesíti az írott szövegek felől a szinte kortársnak tekinthető Hésiodos. Az ő tapasztalati világában a tengerentúli (konkrétan: Boiótia és Kisázsia közötti) árucseré részben a nagyobb haszonra vágyó és ezért kockázatot is vállaló jómódú birtokosok mellékfoglalkozása, kiegészítő tevékenység (az elsődleges tevékenységet jelentő földművelés) mellett: ezért (és nem csupán meteorológiai megfontolások alapján) javasolja a tengeri kereskedelmi utak számára a nyári napforduló (jún. 21.) utáni 50 napot kb. aug. 10-ig, amikor a széljárás a legkedvezőbb, és egyébként is túl vannak az aratáson, de innen a szüreten.²⁷ Ezek a birtokosok nem „szegény-parasztok”, hanem jómódúak; saját hajójukon, saját embereikből (szolgáikból és rabszolgáikból) álló legénységgel, saját termelvényeikkel indulnak útnak: a „föld adomá-

²⁴ A. M. Snodgrass: An Historical Homeric Society?, JHS 94, 1979, 114 szerint ez a társadalom „strongly success-orientated and strongly materialistic”.

²⁵ A *préktér* nem-specializált, általános, de főhivatású kereskedő, „tevékeny ember”, vö. Il. 9, 443, és A. Mele: i. m. 58 skk.

²⁶ A rabszolga, mivel saját lábán szállítható, kedvelt árucikke a korai kereskedelemnek, vö. Polányi K. i. m. 356 skk. Ezért Homéros szemében is a leggyakoribb árucikk a rabszolga; a mykénéi és homérosi rabszolgakereskedelemhez vö. J. Lencman; Mikenszkoje i gomerovszkoje rabsztvo, Mo. 1961, 166 skk. Ugyancsak a rabszolgakereskedelem elterjedtsége teszi érthetővé az emberrablás, kalózkodás és tengeri kereskedelem szoros összefonódottságát.

²⁷ Erre az utóbbi szempontra M. West kommentárjával (Hesiod: Works and Days, Oxford, 1978, 663 skk. sorok) szemben A. Mele i. m. 53 skk. hívta fel a figyelmet.

nyait”, elsősorban gabonát szállítanak (Erga 31, 689 stb.), és ezért részben fényűzési cikkeket cserélnek, többek között byblosi sötétlő vörös bort (589 skk.), rabszolgát (uo. 406), és állatot (uo. 308, 437). Persze, a kereskedést kiegészítő elfoglaltságként űző földbirtokosokon és a föniciai kalmárokon kívül vannak görög főhivatású *préktér* – kereskedők is. A Hésiodos számára ismert, bár nem javallt tavaszi hajózást csak ezek bonyolíthatták le. A tekintélyesebb kereskedő és földbirtokos egyben hajótulajdonos, aki azonban alkalmilag szállít utasokat is (Hésiodos is másnak a hajóján jutott el Euboiába), és idegen árut is.²⁸

Ez a kereskedelem – részben az összkép, de még inkább a két, eltérő környezetben élt és eltérő társadalmi körülményeket szem előtt tartó költő személyi viszonyainak eltérései miatt tehát már több szempontból különbözik a homérosi kereskedelemtől:

a) eredetét nézve sem szükséglet-kielégítő jellegű, hanem *kerdosra*, haszonra orientált tevékenység, vö. Erga 632 skk., 643 skk. A Hésiodos látókörében lévő kereskedők célja nem bizonyos szükségleti cikkeknek csere útján való megszerzése, miként még a homérosi héroszoké, hanem a meggazdagodás; amiként egy jó évszázaddal később a Solón által aposztrofált hajós-kereskedők is meggazdagodásban reménykednek. (vö. Frg. 6, 42).

b) általában kiegészítő foglalkozás a főhivatású földművelés mellett, s ezért

c) a földbirtokos tipikusan *maga* kereskedik, társai és a tőle függő személyek (hetairoi, dmóes, thétes) részvételével.

d) ez a kereskedelem feltételezi a gabonafelesleget a görög jómódú birtokosoknál; és ez nem is csekély mennyiség, hiszen csak nagy befogadó képességű hajókkal bonyolítható le (643 skk.) és a fölösleg akkora, hogy a költő inkább tartózkodásra kénytelen inteni azt, aki termését hajóra akarja rakni (689 skk.).

Abban azonban ez a kereskedelem is megegyezik a homérosi eposzokban leírt viszonyokkal, hogy az árucserében alapvetően nem a társadalom periférikus elemei, hajótöröttjei, a nemzeti szervezeten kívül kihullott kalandorok érdekeltek, hanem a földtulajdonosok, a szolid státusúak, az „establishment” tagjai: ez pedig feltétlenül kihatott a kereskedelemnek nemcsak társadalmi megbecsülésére, hanem politikai jelentőségére is. Biztonsága, jövedelmezősége érdeke volt a polisok hangadóinak is.^{28/a}

6.

Ennek a kereskedelemnek megvannak az alkalmi piacokon kívül a kialakult és bizonyos árucikkekre specializált központjai. Aki rabszolgát eladni vagy vásárolni akar, Lémnos szigetét keresi fel (Il. 21: 40, 58, 79); vannak olyan part menti népek és törzsek, ahol rabszolga bizonyosan szerezhető: ilyenek pl. a taphiosok (Od. 15, 437). Ez az a pont, ahol a régészeti adatok már kívánatos módon egészítik ki Homéros és Hésiodos utalásait. Az i. e. 9. század legvégén alakult ki a szíriai partvidék néhány olyan kereskedelmi

²⁸ Az áruszállítás (saját vagy idegen hajón) és a kétféle típusú kereskedő (naukléros = saját hajóval rendelkező, ill. emporos = más hajóján szállító) közötti terminológiai eltéréshez vö. *M. I. Finley*: Naukleros, emporos, kapelos, „Class. Phil.” 30, 1935, 157 skk.

^{28/a} Vö. mindehhez: *B. Bravo*: Une lettre sur plomb de Berezany: colonisation et modes de contact, „Dialogues d’histoire Ancienne” 1, 1974, 111 skk.; ua.: Remarques sur les assises sociales du commerce maritime grecque, uo. 3, 1977, 1 skk.

központja, amelynek leletanyagában görög áruk is találhatóak: al-Mina, és ezt követően al-Basit (amely újabb feltételezések szerint azonos a görög földrajzi forrásokból ismert, de korán feladott Poseidion emporionnal) és Tell Sukas.²⁹ Nyugaton, a 8. sz. első évtizedeire keltezhető az első görög emporion, szorosan vett kereskedelmi település alapítása az ókori Pithékussai, a mai Ischia szigeten,³⁰ ezt követte a mögöttes hátországból az első „igazi” gyarmatváros, Kymé – Cumae alapítása chalkisi telepesek által.³¹ A legkorábban feltárt al-Mina szegényes görög kerámiajáról az is feltételezhető, hogy nem Keleten értékesített árucikkekből állt, hanem az itt élő – pontosabban: az itteni föniciai kereskedőkkel együtt élő – görögök saját használati tárgyaiból. Ez esetben is az itteni görög kolónia tagjai csak kereskedés céljából költözhettek az orientális környezetbe: tehát esetleg régészeti nyomokat nem hagyó tárgyak, pl. szövetek, élelmi cikkek közvetítésével foglalkozhattak.³² A Fókaiának Tartéssossal való „barátsága” nyilván nemcsak az agg Arganthónios király személyes rokonszenvén alapult, amiként Hérodotos sejteti (I. 163), hanem kölcsönös gazdasági kereskedelmi érdekeken (vö. Strabón III. 2, 14, C 151). A görög anyaországtól távoli Pithékussai-sziget települése pedig nem jöhetett létre a chalkisi arisztokrácia tevékeny részvétele, támogatása, anyagi ereje nélkül. Ezt a megállapítást általánosítva még azt is fel kell tételeznünk, hogy mindazok az ekkori („geometrikus kori”) vagy valamivel későbbi görög tengerentúli települések, amelyek a helyi uralkodókkal kötött megállapodás alapján jöttek létre, vagy elsődlegesen, vagy kiegészítő jelleggel a két térség közötti árucserét is szolgálták. Ide sorolhatjuk Abydost, amelyet a Strabón (XIII. 1; 22, C 590) által adott közlés szerint Gygés engedélyével alapítottak a milétosziak:³² a későbbi időkből ilyen példa az Amasis óhajára, az Egyiptomban tevékenykedő görög kereskedők tömörítése végett alapított Naukratis (kb. ie. 560),³⁴ a Nannos (mondai király) hozzájárulásával létrehozott Massilia,³⁵ a Hyblón sikelos „király” által adományozott földön Megara Hyblaia,³⁶ Aligha képzelhető el, hogy ezek a helyi törzsfők

²⁹ A korai keleti emporionokhoz vö. *J. Boardman: The Greeks Overseas*², London 1973. 21 skk., 33 skk. és az ott id. irod., 106 sk. – Pithekussai (= lat. Aenaria, mai: Ischia) jelentőségéhez vö. uo. 165 skk.; *J. N. Coldstream: Geometric Greece*, London, 1970, 93 skk.; 195 skk., 228 skk. Egykori jelentőségéről még Livius is tudott, vö. 8, 22: Cumani . . . primo in insulas Aenariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre.

³⁰ Pithekussai és a későbbi Kymé alapításának gazdasági motívumait illető vitához, hogy ti. agrár vagy kereskedelmi célú településekként jöttek-e létre, vö. *E. Lepore: Osservazioni sul rapporto tra fatti economici e fatti di colonizzazione in Occidente*, in: *Dialoghi di Archeologia* 3, 1969, 176 skk.; *R. M. Cook: The Reason for the Foundation of Ischia and Cumae*, „*Historia*”, 6, 1962, 113 skk.; *Éd. Will: La Grèce archaïque*, in: IIe Congr. Mondial d’Hist. Économique (Aix-en-Provence), Paris–La Haye, 1965, főként 59 skk. lapokon; *G. Buchner: Nuovi aspetti e problemi posti dagli scavi di Pithecusa*, in: *Contributions à l’étude de la société et de la colonisation eubéennes*, Napoli, 1975, 63 skk.; *B. d’Agostino: Appunti sulla funzione dell’artigianato nell’Occidente Greco*, in: *Economia e Società nella Magna Grecia*, Napoli, 1973, 207 skk.

³¹ *J. N. Coldstream: i. m.* 230 skk., 242 skk.; *E. Lepore: i. m.* OSC 236 skk.

³² *Ch. G. Starr: Economic and Social Growth . . .* 65 skk.

³³ Abydos alapításához vö. Strabón XIII. 22, 1, C 590; *J. Boardman i. m.* 235 skk.

³⁴ *P. Salmon: La politique Égyptienne d’Athènes*, Bruxelles, 1965, 15 skk.; *J. Boardman i. m.* 114 skk., uo. irod. 157 skk.

³⁵ *M. Clavel-Lévêque: Das griechische Marseille, Entwicklungsstufen u. Dynamik einer Handelsmacht*, in: *Ch. E. Welskopf (szerk.): Hellenische Poleis II.* 855 skk.

³⁶ *Thuk. VI. 4,1: . . .*

és uralkodók kizárólag abból a célból engedtek volna át földet, hogy azon a hellén telepések földművelést kezdjenek. csakis a kölcsönös, azaz: árucserében is realizálódó előnyök alapján kerülhetett sor területeknek állandó település céljaira való átengedésére. Ez Naukratis és Massilia alapításakor forrásszerűen is igazolható. Az a jelenleg általában elfogadott nézet, hogy a görög gyarmati települések zömmel földművelés céljából jöttek volna létre, mindenképpen módosításra szorul. A helyi lakosságnak, ill. hivatalos (állami, törzsi) képviselőinek kifejezett hozzájárulásával vagy éppen kívánságára alapított gyarmatvárosok, ill. települések létesítésében a kereskedelmi szempontoknak elsőrendű, de legalább járulékos szerepet tulajdoníthatunk. Ha pedig elfogadjuk már eleve kereskedelmi célokat szolgáló települések — Polányi K. kifejezésével élve, helyi jelentőségű „kereskedelmi kapuk” —³⁷ létesítésének lehetőségét, akkor ezt a fogalmat más megfontolások alapján ki is tágíthatjuk. Az agrárjellegű hátsországnak teljességgel híján lévő Smyrna alapításában is kereskedelmi szempontokat sejtethetünk,³⁸ de ilyen szempontot sugall pl. az Andros-szigeten lévő „Zagora” is;³⁹ nem lehetett eleve földművelő jellegű Rhégion sem — itt inkább a zankléi tengerszoroson átmenő forgalom biztonságának érdekeit kell számba vennünk;⁴⁰ sőt, magának Zanklénak neve is, a Thukydidéstől adott etimológia alapján („sarló”) az antik hagyomány és az itt vert érmék ábrázolásait is figyelembe véve, arra vall, hogy a hely kiválasztásakor kikötőjének védett öble volt mérvadó.⁴¹ a település félkör, ill. sarló alakban veszi körül az öblöt —, az árucserét szolgáló hajózás érdekei tehát itt is nyomatékkal estek latba.

Ha mindezek után számba vesszük, hogy az önálló emporionokat és apoikiákat létrehozó metropolisok arisztokráciájának mindig kezdeményező szerepe volt az alapításban; ha tudjuk, hogy Naukratis alapítása körül három jelentős polis (Aigina, Samos és Milétos) és rajtuk kívül még hét kisebb polis bábáskodott;⁴² akkor nem zárkozhatunk el azon következtetés elől, hogy ezeknek a városoknak arisztokratái politikailag is érdekelték voltak kereskedelmi célú települések alapításában: a tengeri kereskedelem a „nagy gyarmatosítás” idején sem volt kizárólag a társadalom periferiáján elhelyezkedő csoportok ügye, hanem az ilyen kapcsolatok a polisok ügyeit intéző vezető csoportok érdekét is szolgálták. Ezt a megfontolást támasztják alá a tengeri hajózásban és kereskedelemben vezető polisok — Korinthos és Phókaia — navigációs újításairól szóló adataink is. Phókaia használt a nehézkes „strongylé” típusú (lényegileg föníciai mintát követő) áruszállító hajók helyett „ötvenevezősöket” (*pentékontoroi*) —, ami az áruszállítás biztonságát és gyorsá-

³⁷ Polányi K.: Az archaikus társadalom... (magy. ford.) Bp. 1976, 372 skk.; Polányi K. a „kereskedelmi kikötő” (Port of Trade) működőképessége feltételének tartja annak semlegességét; S. C. Humphreys: i. c. 191 skk. ezt a követelményt nem tekinti szükségszerűnek. A görög-„barbár” viszonylatban mindenesetre főként görög települések (Naukratis, al-Mina és szomszédai, Massilia) töltötték be ezt a szerepet.

³⁸ J. M. Cook: Old — Smyrna, Annual BSA 53/54, 1958/59, 1 skk.; ua.: The Greeks in Ionia and the East, London, 1965, 33 skk.; Hegyi D.: i. m. 72, uo. Smyrna i. e. 7. sz.-i vázlatos rajza.

³⁹ Andros településeiről vö. Strabón X. 1, io C 448 J. N. Coldstream: Geom. Greece 211 skk.

⁴⁰ J. Vallet: Rhégion et Zancle, Paris 1958, 151 skk.

⁴¹ Thuk. VI. 4,5; A. Mele: Il commercio... 31 skk.

⁴² Hérodotos 2, 178 szerint: Chios, Teós, Phókaia, Klazomenai (ázsiai iónok); Rhodos, Knidos, Halikarnassos (dórok); Phasélis, Mytiléné (aiolok); a három vezető polis pedig: Milétos, Samos és Aigina, ez utóbbi az egyetlen anyaországi polis.

ságát egyaránt fokozta;⁴³ Korinthos alkalmazott először triéréseket – ami a rakodótér befogadóképességét is növelte.⁴⁴ A korinthosi földszoroson áthaladó, i. e. 7. századi *diolkos*nak létesítése is elsősorban a városi közmunkákat is irányító arisztokráciának volt az érdeke;⁴⁵ s ezt általános fogalmazással az antik hagyomány is tudta: a Bakchiádák a kereskedelmet gond nélkül használták ki (Strabón VIII. 5, 20, C 378). Ez az „arisztokratikus érdek” bizonyos kereskedelmi akciók folytatásában, ill. lebonyolításában tehát többféle szinten realizálódott:

- a) saját alapvető és fényűzési szükségleteinek kielégítése;
- b) a tőlük függő, ill. vezetésük alatt álló közrendűek alapvető fogyasztási és termelési szükségleteinek kielégítése;
- c) a kereskedésből származható *kerdos*ból, kereskedelmi haszonból eredő jövedelmek szerzése;
- d) a városhoz tartozó kikötő, ill. kikötők hasznának lefölözése.

7.

A Homéros és Hésiodos korát követő időszak – lényegileg az i. e. 7–6. század – kereskedelme közvetve vagy közvetlenül megtartotta bizonyos fokig „arisztokrata” jellegét. Ez nyilván nem azt jelenti, hogy „az” arisztokraták (jómódú földbirtokosok) általában kereskedéssel is foglalkoztak volna; sem azt, hogy a tényleges kereskedők kerültek volna ki zömmel az arisztokrácia köréből – hanem csupán annyit, hogy:

a) a polisok egy részében (azokban, amelyek élénkebb kereskedelmet folytattak) ez a tevékenység egybevágott az arisztokrácia közös érdekeivel, tehát annak politikai és katonai támogatását is élvezte;

b) hogy az arisztokraták egy része nem érezte státusa számára megalázónak az ilyen tevékenységet – esetleg kiegészítő jellegű folytatását;

c) hogy – ugyancsak némely polisban – az újonnan felemelkedő vezető csoportokban már jelentős számban vehettek részt egyes, akár főfoglalkozás-szerűen is kereskedő személyiségek. Mint ismeretes, az archaikus korból, főként Hérodotos novellisztikus közlései alapján, négy nevezetes kereskedőt ismerünk közelebről: ezek a samosi Charaxos, aki Egyiptommal folytatott borkereskedelmet, és végül vagyonát egy naukratisi kurtizánra költötte;⁴⁶ a krétai Koróbios.⁴⁷ a samosi Kóliaios;⁴⁸ az aiginai Sóstratos⁴⁹ – akikről mindről feltételezhető előkelő társadalmi helyzetük. Ha elfogadjuk azt az elvet, hogy a helyi uralkodók által engedélyezett vagy kezdeményezett görög településeknek már eleve volt valamilyen kereskedelmi jelentőségük – e korai kereskedők közé sorol-

⁴³Hdt. 1, 163, vö. *J. Vallet* i. m. 187.; ua.: Bull. Corr. Hell. 99, 1975. 889 skk.

⁴⁴*L. Casson: Ships and Seemannship in the Ancient World. Princeton, 1971. 170 skk.*

⁴⁵*N. M. Verdélis: Der diolkos am Isthmus von Korinth, „Athenische Mitteilungen” 71, 1956. 51 skk.*

⁴⁶Hdt. 2, 135; *M. M. Austin: Greece and Egypt in the Archaic Age, Proc. Cambridge Phil. Soc. 1970, Suppl. 2, 22 skk.*

⁴⁷Hdt. 4, 151 sk.; e személyek arisztokrata voltára következtet *E. Lepore*, in: OSC 217.

⁴⁸uo.; *E. Lepore OSC sk.; Ch. Starr* i. m. 52.

⁴⁹A Hérodotos által említett Sostratos által dedikált szobor került elő az etruszk Pyrgiben – tehát az írott forrásokból ismertnél is szélesebb kapcsolatai voltak, vö. *A. W. Johnson: The Rehabilitation of Sostratos, Parola del Passato 27, 1972, 416 skk.*

hatjuk Prótost vagy Prótist, Massilia félig legendás alapítóját (Aristotelés Fr. 549 R); ide sorolható a lampsakosi Charón által említett Phobos (FGrHist 262 Fr. 7a), aki mint Kódros (az utolsó athéni király) nemzetségének leszármazottja, „hatalom és királyi tekintély birtokában ’magánügyekben’ (azaz: gazdasági érdekből) Paros térségébe hajózott. . . Itt vendégbarátja lett Mandrónnak, a Bebrykos törzs urának, szövetségese és segítője a szomszédok elleni harcaiban. . . Amikor pedig elhajózott, Mandrón sok más szívesség mellett földjének és városának egy részét is odaigérte neki, ha Phókaiából való telepeseekkel akar-na odaköltözni. . .”

Ezeknek a „gyarmatalapítóknak” az adott körülmények között kereskedelmi érdekelttségét és érdeklődését aligha lehetne tagadni. Azok a jellegzetes társadalmi mozgások továbbá, amelyek éppen a hajózás és kereskedés szempontjából legdinamikusabb városokban éppen a 7–6. században megváltoztatták az arisztokrácia összetételét is – úgy tűnik, egyes közrendűeket nemcsak az „újgazdagok” sorába emeltek, hanem őket egyben városuk hangadóí, arisztokratái közé is juttatták. Egyetlen város költőjének – az újabban az i. e. 7. század utolsó évtizedeire keltezett megarai Theognisnak költészete⁵¹ legalábbis azt mutatja, hogy azok a „hitványak” (*κακοί*), akik vagyonuk révén a derekak, *agathoi*, *esthloi* stb. körébe emelkednek, itt előkelő házasságuk révén „összemossák a származást”, továbbá „egymást nevetve csapják be” (jellegzetes kereskedői attitűd) – zömmel *vagy* jómódúvá lett kézművesek, *vagy* (és többségben) kereskedők, hajótulajdonosok: mindenképpen a külső piacokkal kapcsolatban álló személyek, akik azonban – Theognis a tanú rá – városuk ügyeiben is döntő szóval bírnak.⁵² Ebben az összefüggésben elfogadhatjuk a milétosi „*aeinautai*” hagyományos etimológiáját: „akik állandóan hajóznak”, és ezáltal a *plútis*, a „gazdagság” részeseivé lesznek.⁵³

Az eddigiekben felsorolt szempontok, és pedig:

- a) egyes „neves” kereskedők arisztokrata jellege;
- b) egyes gazdag vállalkozóknak, kereskedőknek a politikai döntési szférába való felemelkedése (Megara, Milétos);
- c) a földművelő apoikiák mellett kereskedelmi célú településeknek is létesítése, ezeknek egyes polisok arisztokráciájához való kapcsolódása és ugyanakkor a helyi lakosság reprezentánsaival való jó viszony keresése;
- d) a kereskedelmi célú szállításokhoz eredetileg katonai célt szolgáló hajótípusok (*pentékontoroi*, *triéreis*) igénybevétele

– arra a következtetésre vezetnek, hogy a Hésiodost követő időszakban – tehát a 7. században, a „nagy gyarmatosítás” korában a kereskedelmi szempontok sokoldalúan befolyásolták az egyes polisok politikáját.

Ha most ennek a „befolyásolás”-nak formáját, célját és módszereit konkrétan kíséreljük meghatározni, első helyen a saját primer *szükségletek* kielégítésének, nem pedig

⁵⁰ Személyéhez, mint a „királyi kereskedők” típusához, vö. *A. Mele*: Il commercio. . . 60 skk.

⁵¹ *M. L. West*: Theognidea, in: *Iambi et elegi Graeci I.*, Oxonii, 1971, 172 skk.; szerinte Theognis i.e. 640–600 között működött.

⁵² Theognis 39 skk.; 53 skk.; 69 skk.; 1081 skk. Igen jellegzetes sorok 1165 sk.

⁵³ Az *aeinautai* („állandó hajósok”) terminust *M. W. Arnheim*: *Aristocracy in the Greek Society*, London, 1977, 53 skk, a *naió* = „lakni” tőből származtatja és „állandó lakos”, „öslakos”, „az alapító nemzetségekhez tartozó” értelemmel ruházza fel. *A. Plutarchos*: *Quaest. Gr = Mor.* 298 C. 32 §, által is adott hagyományos etimológiát továbbra is elfogadja *R. Bianchi Bandinelli*, *OSC II.* 348, 350.

A fémek mellett az elsődleges tömegszükségleti cikkek körébe kell még sorolnunk az egyes építkezésekhez szükséges színes kőzeteket és márványt, és az ugyane célból, de hajóépítés számára is nélkülözhetetlen, kevésbé korhadó fa-fajtákat.⁶⁰ Ez a szükséglet azonban már – eltérően a fémekre való állandó igénytől – erősen alkalmi jellegű. A lakóházak általában helyben található anyagokból épültek, az idegenből behozott építőanyagokat leginkább templomoknál használták fel – a behozatali igény tehát csak konjunkturális jellegű volt, és ennek megfelelően gazdasági jelentősége is másodlagos.

A tömeges árucikkek közül a leginkább problematikusak az élelmi cikkek, mindegyiknek a gabona.⁶¹ Az ideális görög polis egyik kritériuma az, hogy chórájával együtt, elsősorban az élelmezés tekintetében, önellátó, *autarkés* legyen. A polisok városi agglomerációjának kisebb méretei miatt ez az ideál az archaikus korban könnyebben volt elérhető, mint az 5. századtól kezdve. Ennek megfelelnek forrásaink közlései is. Tömeges gabonabehozatalról egyes görög polisokba, így Athénbe, Aiginába, Teószba, Thasosra, csak az i. e. 5. század óta tudunk.⁶² Az első írott adatok az 5. század első évtizedeibe vezetnek bennünket: Hérod. 7, 147 (Aiginába tartó gabonaszállító hajók), Teószban átkot mondanak arra, aki a sziget gabonaellátását veszélyeztetné, Thasosban gabonabehozatalról gondoskodnak. Hérodotos azt is tudja, hogy a „szántóvető szkíthák nem fogyasztás céljából vetik a gabonát, hanem eladásra (*οὐκ ἐπι σιτησι ἀλλ ἐπι πρησι* 4, 17). Bakkhylidés azért magasztalja Alexandros makedón királyt, hogy királyi palotáját az Egyiptommal folytatott gabonakereskedelem hasznából ékesítette:

„Aranyban – elefántcsontban
ragyognak termei,
mert gabonaszállító hajók hozzák
a csillogó tengeren át
Egyiptomból a hatalmas gaz-
dagságot.”

(Fig. 20 B ed. B. Snell).^{62/a}

⁶⁰ *Ph. Faure* i. m. 70 skk., főként Byzantion viszonylatában.

⁶¹ Az archaikus kori (i. e. 6. sz.-ig bezárólag tartó) gabonabehozatalra vö. *J. Catrysse*: *Le blé d'Égypte* . . . Bruxelles, 1951, 168 skk.; *A. Roebuck*: *The Grain Trade between Greece and Egypt*. *Class. Phil.* 45, 1950, 236 skk.; – *T. J. Noonan*: *The Grain Trade of the Northern Black Sea in Antiquity*, *Am. Journ. Phil.* 94, 1973, 231 skk.; *F. M. Heichelheim*: *PWRE Suppl. VI*, 1975, s.v. *Sítos*; *O. Lordkipanidze* (szerk.): *Problemi grecceszkj kolonizacii Szevernovo i Vosztocsnovo Pricsernomorja*, Tbiliszi, 1979, főként *I. Brasinszkij* és *A. Scseglov*: *Nyekotorie problemi grecceszkj kolonizacii*, 29 skk., főként az „agrár” és „kereskedelmi” célú gyarmatosítás közötti különbségtétel elvetésével; *Ju. G. Vinogradov*, 47 skk., Olbia és Milétos kereskedelmi kapcsolatairól; *K. Marczenko*; 130 skk., *V. Otresko*, 151 skk. – az Olbia-környéki térség gazdasági regionalizálása; *N. Ljapunszkaja*: *Torgovlja Olbii*, 119 skk. a gabonakivitel kezdetét az i. e. 6. sz. második felére teszi; uo. utalások korábbi szakirodalomra. Vö. még: *A. Wasowicz*: *Olbia Pontique et son territoire*, Paris, 1975, 29 skk.; *V. V. Onajko*: *Anticsnije importi Pricsernomorja v grecceszkje poliszi*, Mo. 1970.

⁶² *Ch. Starr*: i. m. 164 skk.; *P. Faure* i. m. 95 skk.; *Ju. G. Vinogradov*: *V.D.I. 1971* : 4, 74 skk.; – a Teósz-i átkoszöveget l. *Meiggs–Lewis*: *Greek Hist. Inscr.*, Oxford, 1969, 30. sz.

^{62/a} A panegirikus költemény ie. 490–480 között keletkezett, az id. részlet görögül *χρυσῶι δ' ἐλέφαντι τε μαρμαίρουσω οἴκοι; πυροφόροι δὲ κατ' αἰγλάεντα πόντου νᾶες ἄγουσω ἀπ' Αἰγύπτου μέγιστον πλοῦτον*

A perzsa háború idején Gelón tyrannos közvetlen katonai segély helyett gabonaszállítá-
sokkal hajlandó az anyaországot támogatni (Hérod. 7, 158). A Fekete-tenger partvidéken
folytatott ásatások legkorábban az Olbiától kb. 2 km távolságban lévő *Sirokaja Balka*
térsgében tártak fel olyan, az i. e. 6. század végéről való anyaországi kerámiát, amely itt
vásárolt gabona ellentétele lehetett.⁶³ Tehát az a gabonakereskedelem, amely az i. e. 5.
században már szignifikáns mennyiségben jelentkezik, a 4. században pedig az athéni poli-
tikának központi kérdésévé lett: a 6. század vége előtt adatszerűen nem dokumentálható.

Az anyaországba való, ennél korábbi gabonabehozatalra vonatkozóan bizonyos
közvetett adatokra mégis támaszkodhatunk. Korinthosnak hatalmas méretű flottája volt,
egy ideig még thalassokrátiájáról is szó lehetett,⁶⁴ és érdekeltségi területén (amelyről még
lesz szó) jelentős exportot fejtett ki. A *diolkost* csak akkor volt érdemes létrehozni, ha
reális szállítási szükségletet elégített ki a két kikötőt elválasztó szoroson keresztül. Az
érdekeltségi köréhez tartozó városokba exportált ipari termékek (kerámiák és a bennük
tárolt luxuscikkek) ellentételeként – figyelembe véve a szóban forgó gyarmati terület
agrárjellegét – elsősorban gabonaneműeket kell feltételezni még akkor is, ha ennek
közvetlen és egykorú dokumentumai nem állnak is rendelkezésre.⁶⁵ Az Adria-tengeri
Spináról – amelynek igazi jelentőségét csak az utóbbi évtized ásatásai tárták fel – a
halikarnassosi Dionysios (I, 18, 4) is tudja, hogy „a tengerből húzott gazdag hasznot”.⁶⁶
Sybaris – amelynek kérdésére még visszatérünk – legendásan (és ellenségei által propa-
gandisztikusan is kiszínezett mértékben) fényűző életet élt, „milétosi” gyapjút használt és
bíborfestéket, ill. bíborszöveteket importált.⁶⁷ Ha ennek a „sybarisi” gazdagságnak
forrását nem láthatjuk egy feltételezett, de kellően nem bizonyított *közvetítő* keres-
kedelemben,⁶⁸ akkor azt kell feltételeznünk, hogy a fényűzési javakért a gazdag kör-
nyékéről nevezetes város arisztokratái a saját fő termékeikkel, elsősorban gabona-
neműekkel fizettek. Aiginának, amelyről már az ókori szerzők is jól tudták, hogy
semmilyen vonatkozásban sem önellátó, a legélénkebb kapcsolatai az egyiptomi Naukra-
tisszal voltak: élelmészeti szükségleteinek egy részét ebből a gabonában roppant gazdag és

⁶³ Az ezen ásatások során feltárt gabonasilókat *N. Ljapunszkaja*, i. e. – ismertetve a leleteket –
oly kicsiny méretűeknek tartja, hogy nagyobb mennyiségek tárolására nem lehettek alkalmasak, tehát
csak a családi fogyasztást szolgálták. Ez esetben a tömegesebb gabonaexport ebből a térségből is csak
az i. e. 5. sz.-ban indult volna meg.

⁶⁴ Thuk. I. 13. 15; Strabon VIII. 6,20 C 378, vö. *Éd. Will*: Korinthiaka, Paris, 1955, 306 skk.
Vö. továbbá Pindaros: Olymp. XIII., a korinthusi Xenophón tiszteletére.

⁶⁵ Korinthos gabona-szétosztási és Hellason-belüli kereskedelmi szerepéhez vö. *Siegel, L. J.*:
Corinthian Trade, in: Dissertation Abstracts, 39, 1978, 2380 A.

⁶⁶ Spina jelentőségére – még a nagy ásatások előtt – felfigyelt *R. L. Beaumont*: Greck
Influence in the Adriatic, JHS 56, 1936, 178 skk.; *I. Braccisi*: Greçità Adriatica³, Bologna, 1977 28,
F. Kiechle: Korkyra u. d. Handelsweg durch das adriatische Meer . . . „Historia” 1979, 173 skk., uo.
további bő szakirod.

⁶⁷ Hdt. 6, 21 kiemeli Sybaris barátságát Milétoszsal; Phylarchos és Timaios, erre utaló adatait
közli Athenaios: Deipnos. 12, 519–521, akinek ezen kivonatai a főforrásai a sybarisi fényűzésről és
elpuhultságról alkotott elképzeléseknek, vö. *F. Sartori*: Il problema storico di Sibari, „Atene i Roma”,
NS. 5, 1960, 143 skk.; *Éd. Will*, in: Economia e Società di Magna Grecia, Napoli, 1973, 55 skk., de vö.
megállapításaihoz A. Momigliano kritikái megjegyzéseit uo. 78 skk.

⁶⁸ Sybaris gazdagságát korábban az Itálián belüli szárazföldi árucserében betöltött vezető
szerepével magyarázták; ezt a feltételezést már *C. Vallet*: Rhégion et Zancle, Paris, 1958, 164 skk.
kérdésesnek tartotta, majd *Éd. Will* i. m. (előző jegyzet!) 59 skk. is tagadta.

a későbbi időkben a földközi-tengeri térség legfontosabb gabona exportőrjeként ismert térségből kellett fedeznie.⁶⁹ Hérodotos, az 5. századi szerző is oly módon ír a „szántóvető szkithák” eladásra történő gabonatermeléséről, hogy ez már jóval korábról meggyökeresedett hagyománynak, nem új fejleménynek tűnik. Elismerve tehát, hogy a gabonakereskedelem – nevezetesen a „barbár” és gyarmati térség felől – a görög polisok ellátásában a perzsa háborúk óta öltött csak számottevő méreteket, ill. növekedett meg jelentősége ugrásszerűen, és hogy ennek a kereskedelemnek az i. e. 4. század óta, leginkább Athén vonatkozásában alapvető jelentősége volt: meglétét és az ellátásban való jelentőségét azon időszakban sem tagadhatjuk, amelyre vonatkozóan közvetlen, egyértelmű és egykorú adataink hiányoznak. Enélkül nem magyarázhatnók meg sem a nem-önellátó archaikus polisok (Korinthos, Aigina) élelmézését, sem azt, hogy luxustárgyakból álló kivitelüknek mi volt az ellenértéke.

9.

Az eddigiek után az archaikus görögségnek a „barbár” külvilággal és másrésről a saját körén belül folytatott kereskedelmi tevékenysége korántsem lesz tekinthető egységes jelenségnek, hanem a benne résztvevő felek gazdasági szükségleteitől, saját árukínálatától, érdekeltiségének intenzitásától és jellegétől, az árucserre folyamatában betöltött szerepétől, ennek az árucserének közellátási, ill. közszükségleti, politikai és katonai súlyától függően igen differenciált jelenségcsoportot alkot. Ezeknek a szempontoknak alapján nagyjából a következő képet kapjuk.

A görög polisokon belül vannak olyanok, amelyek alapvető szükségleteiket tekintve önellátók, az *autarkeia* elvét messzemenően érvényesíteni voltak képesek, a kereskedelemben való érdekeltségük csak alkalmi, periférikus, és árucseréjük főként az arisztokratikus csoportok fényűzési igényét hivatott kielégíteni. Nemcsak a tipikusnak tekinthető Spárta tartozik ide, hanem olyan, jó termőfölddel rendelkező polisok is, mint Sikyón, Thébai és Boiótia többi városa, Argos stb. Ezek azok, amelyek fényűzési igényeit a magánkereskedők import-tevékenysége elégítette ki anélkül, hogy a polis maga befolyásolni igyekezett volna ezt a behozatalt; vagy ha igen, akkor is inkább restriktív módon „a fényűzést” korlátozó törvénykezés útján.

Vannak azonban olyan városok is, amelyekben a népesség mérvadó részének alapvető, életbevágó érdekei fűződnek a folyamatos árucseréhez – és ezeknek a városoknak száma növekedőben volt. Athén a 7. században még önellátó, a 6. század közepétől már élelmiszerbehozatalra szorult. Ezek, a kereskedelmi szempontból szükségszerűleg aktív polisok vagy maguk is rendelkeztek áruallappal – ilyenek Korinthos, Athén, az ión városok jó része – és ez esetben saját agrár- vagy kézműipari termékeiket bocsáthatták a piacra, vagy pedig jelentős saját áruallap nélkül döntően nem-termelő jellegű közvetítő kereskedelmet folytattak: ezeknek legtisztább típusa Aigina, amelynek még a saját kerámiajához szükséges finom anyagot is importálnia kellett; a gyarmati térség települései közül ide tartozik Naukratis, de alighanem Rhégion is.

⁶⁹ Aigina és Naukratis kapcsolatához vö. Hdt. 2, 178; J. G. Milne: Trade between Greece and Egypt. . . Journ. Egypt. Arch. 24, 1939, 177 skk.

Az anyaországnak kereskedelemre vitálisan rászoruló polisai helyzetüknél fogva folyamodtak ahhoz a megoldáshoz, hogy egy vagy több, általuk alapított és a vérségi, vallási, politikai tradíciók alapján is tőlük függő gyarmatvárosban maguknak monopolisztikus helyzetet szerezzenek, és velük, morálisan és hagyományosan előnyös helyzetük alapján *koloniális* kereskedelmet folytassanak. A gazdasági, kereskedelmi függőségnek abszolút fokát képviselik az *emporionok*, de ilyen jellegű függőségben lehettek egyes *apoikiák* is, akár már eleve ez a cél játszott közre létrehozásukban, akár (az eleve földművelő céllal alapított *apoikia* esetében) másodlagosan érvényesült. Az apoikiákkal folytatott kereskedelem „koloniális” jellege azonban ugyancsak nem abszolút érvényű; a métropolisznak csak *előnye* volt a többi, netán érdekelt polisszal szemben, nem teljes *főlénye*. Amely polisoknak nem, vagy nem kielégítő mértékben volt meg a saját áralapjuk a cseréhez, azt esetleg erőszakkal szereztek meg: hiszen tartós főlényt pusztán közvetítés útján nem lehetett szerezni: ez magyarázza többek között Aigina törekvését a Siphnos-szigeti arany- és ezüstbányászat ellenőrzésére; Athén törekvését a saját laureioni ezüstbányái mellett a pangaioni arany megszerzésére is, Athén és Naxos próbálkozásait a parosi márványfejtők megszerzésére. Ezekben az esetekben, ahol az árucsera a primer létszükségleti cikkek behozatalát jelentette, az erőszakos eszközök alkalmazása akár a közvetlen szükségleti cikkek megszerzésére, akár a megfelelő csereáru-alap biztosítására: egyszerre volt gazdasági és politikai kérdés: egyszerre szolgálta a kereskedelmet (és nyilván: a kereskedőket) és a „fogyasztó” démost. Ugyanebbe az érdekkörbe tartozik a vitális jelentőségű hajózási útvonalak, ill. ezek mentén fekvő kikötők feletti ellenőrzés kérdése is. Ilyen érdek nélkül érthetetlen lenne Athén és Megara több évtizedes – és évszázados ellenségeskedés alapjául szolgáló – harca a Saróni-öböl hajózását ellenőrző Salamis birtoklásáért. A versenynek ezen a szintjén erőszakos gazdasági lépésekre is sor kerülhetett. Aigina – Hérod. V. 88. közlése szerint Argossal egyetértve – megtiltotta az athéni fibulák (*περωναί*) és agyagedények behozatalát, és a vallási szertartásokon – vagy azokon kívül is – csupán hazai ivóedények (*χυτρίδες ἐπιχώριοι*) használatát engedélyezte. Lehetetlen ebben nem észrevenni egy „gazdasági háború” motívumait⁷⁰.

A görögországon belüli kereskedelem differenciáltságához hasonló a „barbár” partnereké is: a föníciaiak a saját, korlátozott áralapjukon kívül (amely főleg fényűzési cikkeket foglalt magába), elsősorban közvetítő kereskedelmet folytattak; a szkíthák saját terméküket, a gabonát szállították Hellas gyengén termő vagy túlnépesedett térségeire. Mindezen, sokféle kereskedelmi tevékenység közül *politikai* jelentőségűvé azok a kapcsolatok váltak, ahol egy-egy polisnak alapvető érdekei fűződtek bizonyos, csupán adott lelőhelyeken beszerezhető árukhoz, legyenek azok termények vagy készítmények; és ahol megvolt az objektív lehetőség akár a meglévő „gyarmatosító” kapcsolatok kihasználásának, akár a tengeri útvonalak ellenőrzésének útján egy kvázi-monopolisztikus (bár az archaikus korban teljes monopóliumra sohasem vezető) helyzet megteremtésére. Ezzel szemben *nem* öltöttek politikai jelleget azok a kapcsolatok, amelyek révén több helyen fellelhető árucikkeket, vagy csupán szűkebb csoportok számára érdekes luxuscikkeket lehetett beszerezni. Ezek a kapcsolatok az individuális kereskedelem korlátai között bonyolódtak le, a polisnak mint politikai szervezetnek érdekkörén kívül. Azok a többé-kevésbé valószínűsíthetően gazdaságilag motivált szövetségek vagy ellentétek, amelyekről

⁷⁰ Hérodotos i.h. közlését ilyen értelemben idézte Athenaios is, 11. 502 C.

egyres polisok között tudunk: mindig az előbbi, primer szükségleteket kielégítő területekkel való kapcsolatok miatt alakultak ki. Chalkisnak és Eretriának igazi ellentéte nem a „lélantosi mezők”, hanem a Pithékussaiból megközelíthető dél- és középitáliei vasérc-lelőhelyek körül éleződött ki;⁷¹ Egyiptom gabonája volt olyan fontos behozatali cikk, hogy miatta Aigina, Samos és Athén egymással szembe kerüljön – ha nem is ezen a címen, hanem a gabona fejében exportált ezüst lelőhelyének (Siphnos szigetének) birtoklásáért;⁷² az észak felé vezető tengerszorosokon át a szkitha gabonához vezető útvonal ellenőrzése elég ok lehetett Samos és Megara, Athén és Megara konfrontációja számára – míg a Samos és Milétoz közötti ellentét Milétosz a megarai gyarmatvárosokkal (Hérakleia Pontiké) való gyakorlati együttműködésre készítette.⁷³ Phókaiak lakói nem kényszerültek volna a távoli nyugaton gyarmatvárost létrehozni és azon keresztül biztosítani a maguk számára a dél-galliai és hispaniai színesfém-készletek használatát, ha a Milétoz – Megara közötti együttműködés nem gátolta volna a hozzá közelebb területek kiaknázását. Könnyen átlátható, hogy ebben az esetben Phókaiak a görög konkurrenssekkel szemben való konfrontáció helyett a kiegyezést, a gazdasági tevékenység területeinek különválasztását választotta.

„Politikai” jellegű döntésnek fogjuk tehát minősíteni, éppen az imént mondottak alapján, nemcsak a gazdasági vagy katonai konfrontációt, hanem az érdekerületek ésszerű elkülönítését, az ezen alapuló kooperációt is. Ezt is kényszerítő gazdasági tényezők tették szükségessé. Az a kereskedelem, amelyben a görögöseknek – közvetlenül, vagy görög, ill. adott esetben „barbár” közvetítőkkel – partnere végül is a barbaricum volt (ideértve a szkítákat, Egyiptomot, az etruszkokat, Szicília és Délitália bennszülött lakosságát) annyiban is sajátos jellegű volt, hogy csupán az egyik fél számára, a görögöseknek szolgáltatott létszükségleti, tömeges fogyasztási cikkeket – a másik fél részére csak partikuláris fényűzési érdekek kielégítését tette lehetővé. És még ezek a barbár fényűzési igények is kielégíthetők voltak egy hazai kézműipar, ill. vázafestés kibontakoztatásával, amiként erre etruszk viszonylatban sor is került. Itt a korinthoszi vázákat közvetlenül – a tömeges athéni váza-importot megelőzően – az „etruszkó-korinthoszi” festésű vázák dominanciája

⁷¹ A lélantosi háború kérdésében annak a közvetlenül érdekelt polisokon túlmenő kiterjedése okozza a legfőbb nehézséget. Chalkis mellett vett részt a háborúban Korinthos, Samos és a thesszaliak Pharsalos, Eretria mellett Megara és Milétoz, vö. főként Thuk. I. 15. VI. 4, az újabb irodalomból pedig: *Coldstream* i. m. 199 skk.; *T. J. Jeffery* i. m. 63 skk. Az alapvető tényeknek, köztük a kronológiának hiányos ismerete miatt a motiváció is vitatott. A háború valamikor a 8. sz. utolsó évtizedeiben zajlott le. A többi polis részvételére vonatkozó hagyományok hitelességét illetően is szkeptikus *E. Lepore: Contributions à l'étude de la société et de la colonisation Eubéenne, Napoli, 1975, 138 skk.* A háborút – a megengedett fegyvernemekre vonatkozó megállapodás előzetes megkötése miatt eredetileg csak amolyan fegyverjátéknak tekintti *A. Brelich: Guerri e agoni Greci, Roma, 1962, Könnyen lehet, hogy több különböző, egymástól eredetileg független ellentét ütközött össze a csupán helyi jellegűnek indult konfliktusban.*

⁷² Hdt 3, 57 skk.; Pausanias X. 11, 2; *P. Salmon* i. m. 25. Az ezzel párhuzamosan kialakult ellentét Athén és Aigina között, amely tartós háborúskodássá fajult vö. Diod. XI. 70, 1 skk., csak addig kapcsolódott Siphnos kérdéséhez, amíg a Laureion melletti ezüsbányák felfedezése a siphnosi ezüstöt feleslegessé nem tette.

⁷³ Az Athén és Megara közötti korai (i. e. 7 századi) ellentétekhez is vö. *G. Daverio Rocchi: Motivi economici e pressioni sociali nelle origini dell'espansione ateniese, in: Rend. Ist. Lombardo di Storia, 105, 1971, 211 skk.; Athén és Korinthos közös fellépéséhez Megara ellen vö. R. Bianchi Bandinelli i. m. 361; Éd. Will: Korinthiaka, Paris, 1955, 365 skk.; T. M. Jeffery i. m. 147.*

követte. Ha ilyen kedvezőtlen kiindulási pozíció mellett is, egymást felváltó polisok és polis-csoportok cserekapcsolatot tudtak fenntartani, ehhez megfelelő módszereket kellett kitalálniuk. Ilyen volt a gyarmatosító polis hagyományos fölényének kihasználása; a saját áru kínálat olyan magas művészi színvonala, formai változatossága, stiláris és technikai újszerűsége, amely ezeket a készítményeket mindig egy fokkal fölébe emelte a „gyarmati” és „barbár” termékeknek. Ez a kényszer teszi érthetővé, hogy pl. Athénban a „feketealakos” vázafestészetet új módszer, a vörösalakos festészet követte, és hogy mindkét stílusnak legszebb példányai nem az anyavárosban, hanem délitáliai lelőhelyeken kerültek elő.⁷⁴ Szükség volt a helyi ízléshez való folyamatos alkalmazkodásra is. Az anyaországi polisok eredendő (és orvosolhatatlan) hátrányát nyersanyagok dolgában ellensúlyozta az árucserét kiegészítő pénzérme-kivitel (ebben Athén volt a legelőnyösebb helyzetben),⁷⁵ a fejlettebb technika, és magasabb szintű politikai szervezettség. Ez az utóbbi sajátosság magyarázza meg az érdekeltségi szféráknak részleges kölcsönös tiszteletben tartását, a verseny tompított voltát, a konkurensek gyakori együttműködési készségét. Az anyaországi polisok törékeny fölénye nem bírt volna el egy éles és nyílt katonai konfrontációkig terjedő kereskedelmi versenyt.

10.

A koloniális jellegű kereskedelem kezdeményezője még a 7. század folyamán Korinthos volt, amely majdnem kizárólagosan domináns szerepet töltött be Sziciliában (ahol éppen ez tette lehetővé még gyengébb minőségű kerámiáinak értékesítését is), míg Etruriában csak magas művészi színvonalat képviselő kerámiáját tudta (esetleg az azokban foglalt árukkal együtt) elhelyezni: tehát ez utóbbi területen a korinthusi kézművesek már csak áruik minőségével, nem a gyarmatosító rokon-város presztizse alapján voltak képesek érvényesülni. Majd a 6. században, kb. a Periandros tyrannisának bukásától kezdve, mind Sziciliából, mind Etruriából kiszorultak.⁷⁶ Az előbbi térségben Athén már a 6. század elején betört a piacra, a 470–450 közötti évtizedekben uralkodó helyet vívott ki magának, a peloponnésosi háború kezdete óta (i. e. 431) kivitele észrevehetően hanyatlik, és a 4. században szinte teljesen eltűnik.⁷⁷ Etruriában a Korinthos – Athén közötti viszony nagyjából ehhez hasonló módon alakult, azzal az eltéréssel, hogy itt a helyi fazekasság és vázafestés, elsősorban Tarquinii, Caere és Vulci vázafestő-műhelyei vették át, korinthusi mintákat és módszereket követve, Korinthos örökét;⁷⁸ számolni kell továbbá a Korinthosból ide költözött és etruszk városokban saját műhelyt nyitó kézművesekre is (vö. Démaratos mondáját, amely azonban tipikus társadalmi jelenségekből táplálko-

⁷⁴ E. Langlotz: *Importazione di ceramica greca ovvero immigrazione di vasai greci nella Magna Grecia?*, in: *Economia e Società* . . . 163 skk.

⁷⁵ Az athéni érmék relatív elterjedtségéhez Délitáliában vö. *Éd. Will* in: *Economia e Società* . . . 24 skk.; *N. F. Parise* uo. 87 skk.; *K. Christ*: „Historia” 3, 1954/55, 392 skk.; *S. P. Noe*: *Hoard Evidence and its Importance* . . . „Hesperia” Suppl. 8., 1949.

⁷⁶ A koloniális és individuális kereskedelem megkülönböztetéséhez és ennek jelentőségéhez a nyugati gyarmatvárosokkal folytatott kereskedelem megítélése szempontjából vö. *G. Vallet* i. m. 151 skk., 164 skk.

⁷⁷ *A. French*: *The Growth of Athenian Economy*, London, 1964, 148 skk.

⁷⁸ *Szilágyi J. Gy.*: *Etruszko-korinthusi vázafestészet*, Bp., 1975.

zott).⁷⁹ A részben korinthusi alapítású gyarmatvárosokat magába foglaló térségben gyengébb termékekkel is domináló, és innen csak saját politikai-katonai hanyatlásával párhuzamosan gazdaságilag is visszaszoruló korinthusi kereskedelem szembeállításával ugyanennek a kereskedelemnek etrusiai helyzetével és annak változásaival: élenken mutatja a kétféle típus közötti eltérést.

Massiliában egészen Phókaiának a perzsák által történt elfoglalásáig (kb. i. e. 535) a phókaiai áruk domináltak: csak ekkor, a saját túlsúlyuk megtörésével szorulnak vissza a piacról is.⁸⁰ Analóg helyzetet mutat a többi az imént említett térség viszonylatában a gyarmatosító polishoz fűződő kapcsolatok fejlődése is.⁸¹ Ezen kapcsolatok által az archaikus kor végére kialakultak bizonyos meghatározott érdekszférák, ahová külső erő nem tudott behatolni. Ezek az érdekeltségi övezetek, amelyek egy-egy korábbi gyarmatosítót kapcsoltak egybe egy-egy térséggel, inkább a tényleges, mintsem jogilag deklarált függőségen alapultak. Karthago – amint ezt fennmaradt Rómával kötött legkorábbi szerződésai és antik adatok is igazolják – meglévő kapcsolatait jogi szabályozás útján is érvényesítette, fenntartotta;⁸² mint ismeretes, ilyen célzatú szerződésekről görög polisok egymáshoz való viszonylatában nem tudunk,⁸³ s az egyéb jellegű irodalmi és feliratos anyag bősége amellett szól, hogy ilyenek nem is voltak.

Az előbb felsorolt néhány érdekszférán kívül a hellén és gyarmatosított térség nagy részében az államilag csak kevésbé befolyásolt individuális és „szabad” kereskedelem volt uralkodó. Athén semmilyen hatalmi pozícióval, főként a 6. században, a nyugati térségben nem rendelkezett, kerámiai mégis kiszorították a korinthusi árut az etruszk, később a délitáliei-szicíliai piacokról is.⁸⁴ Ezt nem valamilyen látható állami (katonai) beavatkozás, hanem kerámiai magas művészi minősége által érte el. Igaz viszont, hogy későbbi kiszorulása ebből a térségből már közvetlenül politikai, ill. katonai tényezőkre vezethető vissza. Abban a nagy térségben, amely kívül esik a „koloniális” kereskedelem zónáin, egészen az 5. század végéig semmilyen tény nem mutat arra, mintha egyes polisok állami erővel, esetleg katonai vagy politikai eszközök latbavetésével próbálták volna saját kereskedőik, kézműveseik tevékenységét támogatni, helyzetüket erősíteni. Még a proxenia-kapcsolatok is elsősorban a személyi és anyagi biztonságot szolgálták, nem a tevékenység jobb gazdasági feltételeit.⁸⁵ Ennek megfelelően az egyes területek leletanyaga is (persze mindig szinte kizárólag kerámiáról van szó) igen nagy szóródást mutat eredetét illetően. És a „koloniális” kereskedelmi térségekben sem annyira egyértelmű a leletanyag, mint maga az itt használt elnevezés mutatná: a „gyarmatosítók” inkább domináns hegemón, mintsem kizárólagos szerepet töltenek be. A valóságos viszonyok megítélését sok körül-

⁷⁹ Uo. 193 skk. és 72. j., a korábbi szakirodalommal.

⁸⁰ *M. Clavel-Lévêque*: i. h. 860 skk.; *G. Pugliese Carratelli*: Greci d'Asia in Occidente, „Parola del Passato” 21, 1966, 133 skk.

⁸¹ Általános áttekintést ad *G. Vallet* i. m. 201 skk.; a lykurgosi reformok kibontakozása előtti Spárta kerámiajának pl. a „koloniális” jellegből fakadó előjogai alapján kiváltságos helyzete volt Tarentumban, vö. *P. Pelagotti*: La ceramica Laconica. . . in: *Ann. Mus. di Taranto* 1955/56, 3 skk.

⁸² Vö. a Karthago és Róma közötti szerződéseket (Polybios III. 22–28), és a hozzájuk fűződő gazdag szakirodalmat. Karthagónak, főként egyes etruszk városokkal fennállott kereskedelmi szerződéseiről Aristotelés is tudott, vö. *Politika* III. 1280 a, és *H. Bengtson*: Staatsverträge II. N° 116.

⁸³ Ezt joggal hangsúlyozza *M. I. Finley*: *The Ancient Economy*, Berkeley 1973, 168 skk.

⁸⁴ *G. Vallet* i. m. 201 skk.; *A. French* i. m. 25 skk., 44 skk.

⁸⁵ *P. Gauthier*: *Symbola: les étrangers et la justice*. „Annales de l'Est” 42, 1972, 24 skk.

mény számos bizonytalansági tényező teszi nehezzé. Ha pl. a régészeti adatok alapján annyit tudunk megállapítani, hogy az etrusiai városok leletanyagában 520–450 között az athéni kerámia van túlsúlyban: ebből még nem tudjuk, hogy ezekkel az athéni készítményekkel kik kereskedtek; hogy ezek a készítmények valóban Attikában készültek-e, vagy ide költözött athéni kézművesek alkotásai; éppen legújabbán merült fel ez az alternatív lehetőség mint vitakérdés.⁸⁶ Ha az „athéni” típusnak megfelelő vázák valóban attikaiak: még nem tudjuk, kik szállították őket az illető térségbe: athéni kereskedők-e, avagy helyiek, netán egy csupán közvetítő szerepet betöltő polis polgárai.⁸⁷ Korkyra Adria-tengeri hatalmi pozíciójának elemzése arra az eredményre vezetett, hogy Korkyra – nyilván nem önzetlenül – csak az itt, részben az ő parti vizei mentén folyó hajózás biztonságán őrködött saját erős flottájával, de kereskedői, hajósai magából a szállításból (nemhogy a szállított tárgyak készítéséből) nem vállaltak szerepet.⁸⁸ Elképzelhető tehát, hogy *milétosi* készítésű finom szövetet *athéni* kereskedő egy *spinai* hajótulajdonossal szállítottatott Délitália valamely kikötőjébe, *korkyrai* katonai védelem alatt. Ezek az éppenséggel nem irreális lehetőségek magukban is kizárják az idegen kerámiákból (esetleg más árucikkekből) álló leletanyagok politikai értékelését. És – egészen az 5. század végéig – lényegileg azonos helyzet van Keleten is: azzal a kiegészítéssel, hogy a korábban gyarmatosító voltánál fogva domináns Milétos készítményeit a saját volt érdekköréből, a Fekete-tenger partvidékéből is kiszorította az athéni (attikai) kerámia.⁸⁹ Itt a helyzetet azonban a föníciai kereskedelem jelenléte is bonyolította. Csak különféle közvetítő közegek tevékenységével magyarázható az a tény, hogy még a perzsa birodalommal való folyamatos katonai konfrontáció idején is jutottak be attikai áruk (attikai pénzek is) a Nagykirály birodalmának különböző részeibe.⁹⁰ Naukratis közvetítő tevékenysége még ebben az időben sem szűnt meg. Az athéni kézműipari tevékenység fokozatos kibontakozása már a 6. század második felétől kezdődően felbomlasztotta még azokat a részleges korlátokat is, amelyek a „koloniális” jellegű kereskedelem révén korábban fennálltak.

11.

A „koloniális” kereskedelem segített létrehozni bizonyos részleges specializálódást, egymást kölcsönösen kiegészítő érdekköröket, mind a földrajzi érdekltség, mind a preferált kereskedelmi partnerek, mind a piacokra vitt árucikkek vonatkozásában. Adataink kronológiailag nem eléggé differenciálhatók ahhoz, hogy ezeknek a szempontoknak

⁸⁶ P. Lévêque in: *Economia e Società* . . . 83 skk.; E. Langlotz i. c. (74. j.).

⁸⁷ Éd. Will in: *Economia e Società* . . . 34 skk., bő adatokkal a kereskedelmi útvonalak gyakori váratlan kanyarairól.

⁸⁸ Korkyra szerepéről az Adria-tengeri kereskedelemben és ennek katonai jellegéről vö. F. Kiechle, „Historia” 18, 179 skk.

⁸⁹ Hegyi D.: Az iónok Kisázsiaiban 186 skk.

⁹⁰ Így pl. a kisázsiai Xanthos leletanyagában – éppen a perzsa hódítást követően jól dokumentálható az athéni kerámia térnyerése, vö. H. Martroye: *Les fouilles de Xanthos de Lycie*, Paris, 1956 159 skk. (R. Demargne: *Fouilles de Xanthos* . . . Paris 1953, I. 151 skk. és II. 104 skk. régészeti anyaga alapján). – Hérodotos közlése szerint (3, 139) még Kambyés hódítása idején és az követően is számosan látogatták „szokás szerint” kereskedelmi célból Egyiptomot. A 490 utáni helyzetet illetően azonban vö. P. Salmon i. m. 71 skk. által felvetett problémákat.

egymást kiegészítő vagy keresztező jellegét időben is meghatározzuk, egymástól különválasszuk. Chios már a 6. században egyik legfontosabb központja volt a rabszolga-kereskedelemnek,⁹¹ Milétos a szövőiparnak és -kereskedésnek,⁹² Athén fekete- és később vörösalakos kerámija a Földközi-tenger egész medencéjében vezető szerepet foglalt el, Megara a konfekcionált szöveteknek volt specialistája (rabszolga-köpenyek).⁹³ Korinthos a Peloponnésoson többek között mint a gabona szállítója (ha nem is termelője) a redistribúció által (amelyet két tengerre néző két kikötője és az őket összekötő *diolkos* könnyített, megtartotta gazdaságilag domináns helyzetét.⁹⁴

Az a tény, hogy maguk a polisok nem vettek részt közvetlenül sem az ipari termelésben, sem a kereskedelmi jellegű szétosztásban, korlátozta a gazdasági jellegű ellentétek politikai és katonai hatását. Mivel pedig a polisok vezetőinek kereskedelmi érdekeltsége csak a behozatalra, ill. a már behozott áruk szétosztására terjedt ki, nem pedig az értékesítésre – ezen a téren inkább a különböző, egymást kiegészítő specializált-ságok békés együttélése, a szférák spontán felosztása a jellemző, mintsem a piaci értékesítés által motivált konfrontáció. Nincs adat arra, hogy Korinthos állami vezetése elejét akarta volna venni a saját kerámija kiszorulásának Athén javára, a korábbi értékesítési piacairól. És ahol kimondottan gazdasági motivációjú export-szabályozással találkozunk az államok részéről, az inkább a belső fogyasztás érdekében *korlátozó*, mintsem a külső elhelyezést megkönnyíteni hivatott, *támogató* célzatú – gondoljunk pl. Solón ismert törvényére az olajon kívüli termékek kivitelének tilalmáról,⁹⁵ vagy Teós népgyűlésének átkaira a gabonát exportáló kereskedők ellen.

A helyzet ilyen alakulása az elkülönült érdekszférák kialakulásával meghaladottá tette a korábbi emporionok, a kereskedelmi kapunk fenntartását is. Feltűnő, mennyire könnyűszerrel adta fel a görögség Keleten a szíriai partvidék, nyugaton az ibériai tengerpart emporionjait, hagyta elpusztulni saját térségében az Andros-szigeti „Zagora” kereskedelmi kikötőt. A kereskedelem középpontjai az erre specializált kisebb településekből áthelyeződtek a saját agrár-háttérrel is rendelkező városokba.

12.

Ezzel a változással párhuzamosan a közös kereskedelmi érdekek a gyarmatosító kapcsolatokon kívül is létrehoztak alkalmi vagy többé-kevésbé tartós szövetkezéseket, másfelől pedig az eredetileg más megfontolásból született szövetségek a kereskedelmi kapcsolatokat is előmozdították. Tanulságos ebből a szempontból a két euboiai polis, a gyarmatosítás hajnalán együttműködő és hatalmas Chalkis és Eretria kapcsolata. Pithékussai alapításában a hagyomány szerint még együtt vettek részt (i. e. 770 k.), de a század végén a hosszan tartó lélantosi háború, amelynek közvetlen célja ennek a síkságnak

⁹¹ Aristotelés: Politika III. 1291 b; Thuk. 8, 40; Athénaios 6, 264–266; vö. M. I. Finley: The Ancient Economy 131.

⁹² A Milétosból exportált finom szövetek olyannyira ismertek voltak, vö. Éd. Will, *Economia* . . . 57, hogy minőségjelző fogalomvá váltak.

⁹³ Az egyes polisok ilyen jellegű specializációjáról vö. Ch. Starr i. m. 66 és uo. 36–37. j.; L. Braccisi: OSC 358 skk.

⁹⁴ L. Braccisi: i. m. 102 skk.

⁹⁵ Plut.: Solón 24, 1; gazdasági jelentőségéhez vö. pl. Éd. Will: Soloniana, RĚG 82, 1969, 104 skk.

birtoklása volt, szembeállította őket, és ami feltűnőbb, a (persze jóval később feljegyzett) hagyomány szerint mindkettő jelentős szövetségeket is mozgósított a saját érdekében. Eretria pártjára álltak Megara és Milétos, Chalkiséra Korinthos, Samos és a thessaliai Pharsalos arisztokrata vezetői.⁹⁶ Nem lehet szó arról, hogy – mint régebben a modernizáló iskola képviselői gondolták – valóságos két „kereskedelmi szövetségi rendszer” csapott volna össze.⁹⁷ De – ismerve a két városnak a kereskedelmi célú gyarmatosításban elfoglalt helyét, a hiányosan ismert (ám a dokumentált ismereteinknél sokkalta gazdagabb) valóság nem korlátozódhatott egyetlen, a két város között elterülő síkság birtoklásáért folytatott harcra. Az adott háborútól függetlenül a Pithékussai sorsáról szóló hagyomány is számon tartja a két városból származó telepések viszályát a sziget feletti egyeduralomért; a régészeti anyag a szigeten a (két város között nehezen különválasztható) euboiai kerámia mellett még annál nagyobb mennyiségben is mutat korinthisi behozatalt⁹⁸ – ők tehát szintén érdekelték voltak azon a térségen, ahol a két euboiai város viszála először robbant ki. Ugyanakkor a későbbi Korkyra mögöttes szárazföldjéről egy korinthisi földfoglaló csoport elűzött eretria telepéseket – a közelebbi tények azonban ismeretlenek lévén, több magyarázat is elképzelhető;⁹⁹ Megaraiak és chalkisiak pedig a Propontisnál kerültek egymással szembe.¹⁰⁰ Ezek egymástól elszigetelt közlések, és talán az egyes összeütközések is egymástól független motivációjú fegyveres viszályok, nem is két város vezetői, hanem csak azokból kiindult telepések egyes csoportjai között. Mégis van néhány fix pont. A Pithékussai miatti viszálynak más oka nem lehetett, mint az innen beszerezhető vasérc birtoklása körüli ellentét; a Korkyra mögötti szárazföld birtoklása is az innen kiinduló, ill. innen jól ellenőrizhető tengeri útvonal miatt volt fontos – nemcsak presztizs-érdekek, hanem gazdaságiak is kockán forogtak. Hogy a 8. századi korinthisi hangadóknak volt valami érdekük a szigeten, az ott talált viszonylag nagy mennyiségű korinthisi kerámia tanúsítja. Semmi több nem következik ebből, de annyi feltétlenül, hogy ennek az archaikus hagyományban oly mély nyomokat hagyott háborúnak háttérében több, és pedig gazdasági (kereskedelmi) érdek húzódott meg, mint amit a lélantosi síkság, mint viszályforrás sjtet.

Sybaris, Milétos és az etruszkok kereskedelmi kapcsolatairól és Sybaris többrendbeli lerombolásainak okairól az antik hagyomány sokat – és főleg hitelt nem érdemlő, ellenséges hírverést – közöl.¹⁰¹ Az újabb kutatók egy része az ellenségeskedésnek

⁹⁶ Az együttműködéshez és annak korai megszakadásához, a régészeti tanúságok alapján is vö. *D. Ridgway: The First Western Greeks*, in: ua.: *Greeks, Celts and Romans*, London 1973, I. feje.

⁹⁷ *A. R. Burn: The So-called Trade Leagues in Early Greek History and the Lelantine War*, JHS 49, 1929, 14 skk.

⁹⁸ *E. Lepore* in: OSC 236 és 249 skk.

⁹⁹ *L. H. Jeffery*: i. m. 63 skk.

¹⁰⁰ *A. Mele* feltételezése szerint (i. m. 312, 296. j.) Chalkis a „lélantosi háború”-ban nyújtott segítségért adott ellenszolgáltatást Korinthosnak azzal, hogy megnyitotta számára a Pithékussai felől hozzáférhető vasérc beszerzésének lehetőségét, és ez magyarázná a 700 körüli évektől kezdődően ugrásszerűen megnövekedett korinthisi eredetű kerámiát a szigeten. Ez a jelenség azonban magyarázható az euboiai városoknak a hosszas háborúban bekövetkezett meggyengülésével is.

¹⁰¹ Athénaios 12, 521 d, az i. e. 4. sz.-i Phylarchos történetírót idézve azt állítja, hogy a *tryphé*, a fényűzés közös szeretete kapcsolta össze Sybarist, az etruszkokat és Milétost. Ezt a kissé gyermetes állítást a modern történetírás – vö. a korábbi jegyzetekben id. szakirodalmat – túlságosan komolyan vette, és nem figyelt fel arra, hogy ez a topos-jellegű vád hozzátartozik ahhoz a propaganda-

kereskedelmi okait kereste, és ennek érdekében kétes hitelű konstrukciókhoz folyamodott, Sybarisnak döntő jelentőséget tulajdonítván a görög világ és Közép-Itália, valamint Etruria közötti termék-közvetítésben. Ennek a nézetnek túlzásait lenyesegetve, de a hiperkritikától is óvakodva, nem tagadhatjuk ezeknek a pusztító viszályoknak bizonyos gazdasági, kereskedelmi hátterét sem. Sybaris arisztokratái gazdagságukat elsősorban földjük termékenységének köszönhatték (tehát Sybaris nem primeren kereskedő központ), de nem lévén jelentős saját kézműiparuk (vö. Athénaios 12, 518), luxuscikkeiket importálniuk kellett (uo. 519). Termékeik közül legalábbis a bort külföldön értékesítették. Ami a Milétoossal és az etruszk városokkal való kapcsolatukat, barátságukat illeti, Athénaios i. h. azzal indokolja, hogy mindnyájan szerették a fényűzést: Ez természetesen gyermeces megállapítás, része annak a propaganda-hadjáratnak, amelyet legalábbis utólag folytattak ellenük a krotóniak. Ha – mint Hérodotos közli – Sybaris pusztulásakor Milétos lakói, akiket a görög polisok között páratlanul szoros barátság fűzött Sybarishoz: ... ennek realisabb oka kellett hogy legyen, mint a közös *tryphe*: kölcsönös előnyökön alapuló, *kereskedelmi jellegű kapcsolatok* lehettek csupán. Magának a városnak Krotón által történt elfoglalását és elpusztítását közvetlenül a termékeny földre, nem pedig a gazdasági kapcsolatok kisajátítására való áhítozásnak fogjuk tulajdonítani: de ha a sybarisi *tryphe*-t éppen e gazdagon termő földek termésének értékesítése tette lehetővé: a hódító a gazdasági kapcsolatoknak is jogutódja lett. Olyanfajta, kapitalista versenyből származó háborúkat, mint amilyenek a 16–17. században Angliát és Hollandiát állították egymással szembe: valóban nem képzelhetnénk el a hellénség világában. A hellén polisok közötti konfrontációk nem azon területek ellenőrzéséért folytak, ahová a saját áruik eljuttottak – hanem azokért, amelyeken a csere célját is szolgáló árukat előállították, vagy ahonnan szükségleteiket beszerezhették. Ilyen értelemben gazdasági indítékúak Aigina ellentétei Athénnal, Samossal, Argossal az archaikus korban; a presztízs-szemponthoz mellett volt gazdasági tétje az I. „szent” háborúnak Kirra (Krisa) ellen, mert mint a korinthusi öböl hajózásának egyik bázisa az áruk és zárandokok szállítása által egyaránt jövedelmeket húzott. Nem ok nélkül nézték Delphoi papjai Apollón első érkezésekor a vele érkezett leendő papokat kereskedőknek vagy kalózkodnak. Vagy más példához folyamodva: Korinthos északkeleti gyarmatvárosának, Potidaianak már a neve is (Potidaón – Poseidón) tengeri kikötő jellegét emeli ki, nem földjének termékenységét.

A homérosi kortól az archaikus kor végéig a görög távolsági kereskedelem nem annyira egyirányú fejlődésen, mint inkább szembetűnő változások során ment át, és e korszak végén változatos képet mutat. Alapvető jellegzetességét a görögségnek közsükségleti cikkekben való (persze területileg differenciált) szegénysége – másrészt termelésének technikai szinten is magas színvonala határozta meg. Ezért az alapképlet – primer szükségleti cikkek (ércek, fémek, élelem) behozatala és fogyasztási, jórészt fényűzési cikkek (bor, olaj, textiliák, illatszerek, festett kerámiák) kivitele. Az árucserre kezdemé-

---

kampányhoz, amelyet Krotón lakói az általuk már elpusztított Sybaris ellen tovább folytattak, igazolni akarván a háború erkölcsi jogosultságát. A kapcsolatnak sokkal realisabb okai kellett hogy legyenek, és ezért nem zárkozhatunk el attól a feltételezéstől, hogy Milétos lakói a szövetséges (egyben: *politikai* szövetséges) és ugyanakkor kereskedelmi partner pusztulása alkalmából mélyebb indokkal öltöttek gyászt – amint ezt Hérodotos 6, 21 közli. Ezzel egybevág a milétosi gyapjú- és bíbor(szövet) behozataláról szóló, már idézett híradás Timaios részéről. Timaios pedig éppen a délitáliai és szicíliai viszonyokat ismerte meglehetősen alaposan.

nyezője Homéros és Hésiodos korában: főként a „királyok”, basileusok, nagybirtokosok köre, akik vagy maguk, vagy megbízottaik, az *emporosok* és *nauklérosok* által végzik az árucserét. Egy későbbi szakaszban – nagyjából a 7. században – jelennek meg a társadalom peremén az önálló (nem saját termékeiket és nem is megbízásból értékesítő) kereskedők – akik azonban a kereskedelem szempontjából leginkább érdekelt városokban (így Megarában) a polgárok és arisztokraták közé emelkedhetnek. Ezekben a kereskedelem mint az egész arisztokrácia közös érdekét szolgáló tevékenység, politikai kérdéssé válik, és a gyarmatosítási folyamatot közvetlenül megelőző időszakban, *emporionok*, kereskedelmi települések létesítésére vezet; némely gyarmatváros is elsődlegesen kereskedelmi érdekből jött létre, mások pedig a földművelés mellett közvetítettek árukat is a métropolisok felé. Így jön létre az archaikus kor második felében a kereskedelem két típusa: a koloniális-monopolisztikus és az egyéni (szabad) jellegű. Az előbbinek sikerét, rentabilitását az érdekelt polis gazdasági-politikai-katonai fölénye és esetleg métropolis-hagyományai biztosítják, az utóbbi a globális görög fölény talaján az áruk jó minőségével tartja fenn folyamatosságát. Mindkét típus jelenléte összefér az érdekszférák viszonylag békés felosztásával, ill. az egyes, már kialakult érdekerületeknek a többi polis részéről való tudomásulvételével. A gazdasági háttérű háborúk (és ilyenek előfordulása a történeti források explicit kijelentéseinek hiánya mellett is kimutatható) inkább a beszerzési területeknek, ill. az oda vezető utaknak ellenőrzéséért, mintsem az értékesítési piacokért folytak. Kereskedelmi érdekűnek kell tekintenünk a „lélantosi”, az I. „szent” háborút, Athén és Aigina ellenségeskedését. Kereskedelmi kapcsolatok létesítése, ill. fenntartása állt a Sybaris és Milétos, Samos és Megara közötti barátság háttérében: mindegyik ilyen esetben a nagyobb földrajzi távolság előmozdította cserélhető javak meglétét, és csökkentette a határvillongások lehetőségét.

Úgy tűnik, egészen az i. e. 5. századig globálisan tekintve még egyensúly volt a beszerzésre váró szükségleti és az értékesíthető luxusjavak mennyisége között. Az 5. század a nagy perzsa támadások visszaverését követően újabb lökést adott a városi agglomerációnak, és az élelemtermelő lakosság rovására növelte az élelemfogyasztó (kézműves stb.) csoportok számát: az anyaország élelemtermelésének deficitje ekkor válik állandó és szignifikáns jellegűvé. Az élelembehozatal válik a külkereskedelem legfontosabb, szinte allergikus területévé, és pedig leginkább Athénben. Ez a helyzet, amely a század közepén már súlyos belpolitikai lépéseket tesz szükségessé, a 4. század folyamán az athéni politika egyik meghatározó tényezőjévé válik: de ezek a fejlemények már túlnőnek az itt feldolgozni óhajtott problémakör időbeli keretein.